

UOT:811.111.

İNGİLİS DİLİNDƏ BƏZİ FONEM SƏSLƏNMƏLƏRİ: VERNER QANUNU

dosent Poladova Səbinə Elxan qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti
Kamacafarova_adu@mail.ru

Xülasə: Məqalə ingilis dilinin bəzi fonem səslənmələrindən bəhs edir, xüsusilə də Verner qanunundan. Qeyd edilir ki, ingilis dilinin fonoloji sistemində bir çox dəyişikliklər mövcuddur. Bu dəyişikliklərin təhlili əsasən samit səslər üzərində aparılır. Məqalədə məqsəd zamanla bir çox samit səslərin öz mövqeyini dəyişməsi, bəzən tamamilə itməsi və ya digər bir səslə əvəzlənməsi kimi hallarını araşdırıb üzə çıxarmaqdır.

Açar sözlər: fonem, verner qanunu, vurğulu heca, vurğusuz heca, fonem hadisələri

Ключевые слова: фонема, закон Вернера, ударный слог, безударный слог, фонемные явления.

Key words: phoneme, Werner's law, stressed syllable, unstressed syllable, phoneme phenomena

İngilis dilinin tarixində XVI əsrdən sonrakı dövr dilin quruluşunda, xüsusən də fonologiyasında bir çox dəyişiklikləri özündə ehtiva edir. Beləki, ingilis dilinin fonetik strukturunda və samit səslərdə baş vermiş aşağıdakı dəyişiklikləri qeyd etmək istərdik:

– Bəzi hərf birləşmələrində samitlərin düşməsi. Üç samitdən ibarət qruplarda, novlu, kipləşən və sonor samitlərdə kipləşən samitin düşməsi: *listen*, *castle*. İki burun samiti olan qruplarda ikinci sonurun düşməsi: *column*, *solemn*. /mb/ qrupundan olan sözlərdə sözün sonundakı /b/ samitinin düşməsi: *dumb*, *lamb*. Bundan sonra bu fonetik hadisə /b/ olmayan sözlərdə baş verdi. Məsələn: *crumb* < *crama*, *limb* < *lim*.

– Vurğulu hecadan əvvəl və vurğusuz hecadan sonra frikativlərin və /ks/, /tʃ/ səslənməsi. /s/-nin /z/ şəklində səslənməsi əsasən fransız mənşəli sözlərdə baş vermişdir: *possession*, *discern*. /ks/ səsi fransız dilinə Latın dilindən daxil olan sözlərə təsir edir: *executive*. Vurğudan asılı olaraq /ks/ və /gz/-nin növbələşdiyi qrup mövcuddur. Birincisi, ikinci dərəcəli vurğulu hecadan, ikincisi isə vurğusuz hecadan sonra gəlir.

– [x] səsinin itməsi. Bu səs XVI əsrin ortalarında dildə saxlanmasına dair bəzi dəlillər var ki, D. Mosser öz əsərində buna istinad edir, lakin eyni zamanda, Şekspirin dövründə artıq bu səsdən istifadə olunmadığı qeyd edilir. Bu səsə orfoqrafiya sistemində *gh* birləşməsi şəklində rast gəlinir, lakin müasir dövrdə olduğu kimi, bu hərf birləşmələri ya tələffüz edilmir (müq. müasir ingilis dilində - *thought*, *slaughter*, *though*), ya da [f] kimi tələffüz olunur (müq. müasir ingilis dilində - *draught*, *laughter*, *enough*) [3].

– [r] səsinin itməsi. Erkən müasir ingilis dilində [r] səsi yazıldığı hər bir yerdə tələffüz olunurdu. 1600-cü ildən sonra da ingilis dilinin London dialekti ingilis dilinin “ağız” ləhcəsi kimi tanınan müasir Amerika dialektinə bənzəyirdi. Bundan əlavə, yüksək cəmiyyətdə, F. Bopp, A. Schleicher, Y. Grimm və başqaları kimi dövrün alimlərinin araşdırmaları ilə təsdiq olunduğu kimi, uzun müddət – XIX əsrin sonlarına qədər “ağız” ləhcəsində danışmağa davam etdirilmişdir. [4, s.66].

Bəzi dəyişikliklərə daha ətraflı nəzər salaq.

17-18-ci əsrlərdə assimilyasiya baş verdi, bunun nəticəsi olaraq, sözlərdə fonemlərin sadə şəkildə yenidən bölüşdürülməsi və bu halda yeni fonemin, yəni /ʃ/ - foneminin /z/ səslə korrelyasiyasının yaranması oldu.

Vurğudan sonrakı /sj/, /zj/, /tj/ və /dj/ qrupları assimilyasiyaya məruz qaldı, müvafiq olaraq /ʃ/ (commission), /z/ (decision), /tʃ/ (picture), /dʒ/ (soldier) kimi dəyişdi. O dövrdə, sözü çoxu bu qruplarla əhatə edilirdi, lakin fonoloji dəyişikliklərlə əlaqəli olmadığından bəzi hallarda /j/ ilə əlaqəli qruplar qorunub saxlanılırdı: *issue* /'isju:/, *statue* /'stætju:/, *verdure* /'və:dʒə/. /z/ foneminin baş verməsi fonoloji əhəmiyyət kəsb edir. İndiyə qədər /z/ aşağı funksional yükə malik olmuşdur: onun yeganə mövqeyi intervokaldır - /'plezə/ *pleasure* və sait və sonor arasındakı - /kə'liʒn/ *collision* olduğu kimi. Başlanğıc və son mövqələrdə /z/ yalnız alınma, hələ mənimsənilməmiş sözlərdə olur, məsələn, /ʒa:lu'zi:/ *jalousie*, /be:ʒ/ *beig* və s., Bu, ingilis mövqeyi üçün qeyri-adidir /z/ onların assimilyasiyasını çətinləşdirir. Assimilyasiyanın ümumi nəticəsi fişiltinin funksional yükünün güclənməsi idi [2, s. 84].

17-18-ci əsrlərdə frikativlərin və vurğulu hecadan əvvəl və sonra /ks/, /tʃ/ səslənməsi hallarını izləmək olar. O. Jespersen səsini vurğusuz saitdən sonra baş verdiyini əsas götürərək bunu "Erkən müasir ingilis dilində Verner qanunu" adlandırır. Bununla belə, bu səslənmənin Verner qanunu ilə yaxınlaşması, ən azı ad etibarı ilə, çox uğursuzdur: nə təsirlənmiş fonemlərin tərkibində, nə də baş vermə təbiətində bu səsvermə Verner qanununa bənzəmir. Verner qanunu səsli silsilədə differensiallaşmamış kipləşən və novlu samit şəraitində baş vermiş və cingiltili kipləşən dental foneminin yaranmasına, həmçinin /r/ < /z/ foneminin yaranmasına səbəb olmuşdur. 17-18-ci əsrlərdə səslənmə həm cingiltili, həm də kar olan novlu və kipləşən samitlər arasında aydın fərqlə davam etdi. Ən əsası odur ki, Verner qanunu heç bir sapma olmadan müəyyən gərginlik şəraitində fəaliyyət göstərən əsl fonoloji qanun idi.

Verner qanunu səsli silsilədə differensiallaşmamış dayanma və spirasiya şəraitində baş vermiş və səsli dayanma diş foneminin yaranmasına, həmçinin /r/ < /z/ foneminin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Erkən müasir ingilis dilində səslənmə nizamsız olaraq baş verir. Bunlar fonemlərin yenidən bölüşdürülməsinin təcrid olunmuş hallarıdır.

Bu dövrün səslənməsi 2 hadisəyə bölünməlidir: vurğulu saitlərdən əvvəl səslənmə və vurğusuz saitlərdən sonra səslənmə.

Sözün ortasında vurğulu sözdən əvvəl səslənmə əvvəlki hecada ikinci dərəcəli vurğunun olmadığı təqdirdə baş verdi. Bu səslənmə əsasən frikativ fonemə /s/ və monofonemik birliyi demək olar ki, təmsil etməyən /ks/ qrupuna təsir etdi.

Beləliklə, aşağıdakı sözlərdə səslənmə müşahidə olunur: *resemble* /ri'zembɪ/ (*φp. ressembler* /s/); *discern* /di'zə:n/ ilə yanaşı /di'sə:n/ (*φp. diserner*); *possession* /z/ (*φp. possession*) və s. A.İ. Smernitski səslənmənin yalnız fransız mənşəli sözlərdə baş verdiyini vurğulayır [5, s. 67].

/ks/ qrupuna daxil olan samitlərin səslənməsi, öz növbəsində, yalnız latın dilindən fransız dilinə keçmiş sözlərə təsir edir, bunu *x* – *executive* sübut edir; *accept*, *accede*, *succeed* sözlərində eyni /ks/ qrupuna təsir göstərmir. Bundan əlavə, *proximity*, *exceed*, *excess* və digər sözlərdə /ks/ qrupuna toxunulmur. Digər tərəfdən, *examine*, *example*, *exalt*, *exist* sözlərində /gz/ qrupunu tapırıq. Bu sözlərdə /gz/ qrupu artıq fransız dilində cingiltili idi. Beləliklə, bu səs Verner qanunu ilə müqayisə edilə bilməz və ümumiyyətlə bu qanun deyil. Bu, qismən fonetik dəyişiklikdir və onun Verner qanununun səslənmə şərti ilə oxşarlığı sırf xaricidir. Başqa bir hal, vurğusuz saitdən sonra sözün sonunun səslənməsi ilə əlaqədardır. /tʃ/ afrikatı bu mövqedə müntəzəm olaraq /dʒ/ kimi səslənir: *knowledge* /'nɒlɪʒ/ (*knowleche* /tʃ/), *cabbage* /kæbɪdʒ/ (*cabache* /tʃ/). Bununla belə, G.A. Knowles qeyd edir ki, bu səslənmə bəzən kifayət qədər gec baş verir; beləliklə, *ostrich* hələ də iki tələffüzə malikdir: /'ɒstrɪdʒ/ u /'ɒstrɪtʃ/. Müasir ingilis dilində tam assimilyasiya olunmuş bütün sözlər vurğulu saitdən sonra nəticədə /dʒ/ səsli qrupuna malikdir [1, s. 70]. Beləliklə, 17-18-ci əsrlərin səslənməsi fonemlərin yenidən

bölüşdürülməsinin təcrid olunmuş hallarını təmsil edir, lakin heç bir şəkildə fonoloji qanun deyil.

Ədəbiyyat

1. Knowles G. A Cultural History of the English Language / G. Knowles. – London: Arnold, 2001. – 191 p.
2. McMahon A. An Introduction to English Phonology / A. McMahon. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 159 p.
3. Mosser. D.W. History of the English Language / D.W. Mosser // <http://ebbs.english.vt.edu/hel/hel.html>
4. Ringe D. From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English / D. Ringe. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 366 p.
5. Смирницкий А.И. Лекции по истории английского языка (средний и новый период) : учеб. пособие для студентов вузов / А.И. Смирницкий. – М. : Добросвет, 2000. – 236 с.

ОЗВОНЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ФОНЕМ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ЗАКОН ВЕРНЕРА

Поладова Сабина Эльхан

Резюме

В статье рассматриваются некоторые варианты фонемного озвончения в английском языке, в частности закон Вернера. Выявилось, что в фонологической системе английского языка происходит множество изменений и анализ этих изменений проводится в основном по согласным звукам. Цель статьи - исследовать и выявить случаи, когда многие согласные звуки с течением времени меняли свое положение, а иногда полностью исчезали или заменялись другим звуком.

SOME PHONEMIC VOICINGS IN ENGLISH: WERNER'S LAW

Poladova Sabina Elkhan

Summary

The article deals with some variants of phonemic voicing in the English language, in particular Werner's law. It is noted that many changes are taking place in the phonological system of the English language. The analysis of these changes is carried out mainly on consonant sounds. The purpose of the article is to explore and identify cases where many consonant sounds changed their position over time, sometimes completely disappearing or being replaced by another sound.

Rəyçi: prof. Ç. Qaraşarlı

Daxil olma tarixi 02 may 2024-cü il